

ŠVIETIMO SĖKMĖS IR NESĖKMĖS: TARP ATSITIKTINUMŲ IR TENDENCIJŲ

Prof.dr. Vincentas Lamanauskas

Vietoj įvado

Paradoksalu, tačiau dažnai inicijuojami politiniai sprendimai švietimo srityje sukelia ne tik tuos pokyčius, kurių tikimasi, bet ir nemažai negatyvių dalykų. Pastaraisiais metais itin susirūpinta švietimo kokybe. Neabejotina, kad visuose švietimo sistemos lygmenyse tai yra itin aktualu. Kiekvienas etapas savotiškai koduoja kito etapo sėkmes ir nesėkmes. Akivaizdu, kad anksti nesėkmes patyręs žmogus ir vėliau sunkiai spręs iškylančias problemas. Visų pirma turiu galvoje nepakankamą išsilavinimą – vienokį ar kitokį. Ar galima dėl to kaltinti konkretų žmogų? Tikriausiai ne. Neretai kalta visa švietimo sistema. Įvairių sėkmių ir nesėkmių patyrė vadinamųjų posovietinių šalių švietimas. Viena vertus, švietimo sistemų reformos buvo ir neišvengiamos, ir būtinos. Blogiau tai, kad tam tikrais atžvilgiais šios reformos tapo tarsi nepertraukiamos, nuolatinės. Natūralu, kad jos griovė įprastą tvarką ir todėl sukeldavo vienokio ar kitokio masto nepasitenkinimą. Kaip pavyzdį galima paminėti vadinamųjų modernių IKT skverbimąsi į švietimo sistemą, kas nebuvo vien tik sėkmė. Vėliau suvokta, kad technologijos savaime neatneša sėkmės. Jomis reikia tikslingai naudotis, gebėti jas efektyviai taikyti ir t.t.

Šis bei tas apie sėkmes ir nesėkmes

Daugelyje posovietinių šalių, kaip pvz., Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje bei kitose sėkme reiktų laikyti vienodų bendrojo lavinimo programų atsisakymą. Iki tol vyravusias vienodas, visiems besimokantiejiems bendras, programas pakeitė įvairios, diferencijuotos ugdymo programos. Panaši situacija ir su vadovėliais. Iki 1990 metų Baltijos šalyse buvo naudojami tie patys vadovėliai, kaip ir buvusioje Sovietų Sąjungoje. Po Nepriklausomybės atkūrimo prasidėjo esminis mokymo turinio atnaujinimas visoje švietimo sistemoje. Atsirado pirmieji originalūs (ne versti) vadovėliai. Tiesa, po keleto metų į vadovėlių rinką atėjo užsienio autorių versti veikalai, kurie didaktiniu požiūriu nebuvo patys tinkamiausi. Pvz., Latvijoje jau gerą dešimtmetį gyvuoja galimybė bendrojo lavinimo mokyklos moksleiviui pasirinkti mokymo programą. Anksčiau buvo galimybė pasirinkti mokymo dalykus, tačiau toks principas iš esmės nepasiteisino. Lietuvoje daug prieštaravimų sukėlė profiline mokymo modelio įvedimas 2000 metais (Lamanauskas V., *XXI amžius*, Nr. 17). Nemažai rašyta apie tuometinės švietimo reformos Lietuvoje vizijas ir tikrovę (Lamanauskas V., *XXI amžius*, Nr. 89). Buvo tikėtasi, kad toks modelis laiduos pasirinkimo galimybes kiekvienam. Tenka konstatuoti, kad didžia dalimi šio modelio realizavimas Lietuvoje patyrė fiasko. Po esminių transformacijų pirminio modelio beveik neliko. Akivaizdu, kad ne visi vaikai vienodai gabūs visiems be išimties dalykams. Pati profiliavimo idėja yra puiki, tačiau pasirinkta realizavimo taktika nebuvo gerai apgalvota ir tinkama Lietuvos sąlygomis. Kitas svarbus aspektas tas, kad tokiu būdu tarsi paneigiama bendrojo lavinimo mokyklos esmė. Nors daugelyje Europos šalių egzistuoja gana selektyvios švietimo sistemos (pvz., Vokietijoje), tačiau per ankstyva specializacija prieštarauja bendrojo lavinimo sampratai. Juk vidurinę mokyklą baigiantis žmogus turi įgyti visapusišką išsilavinimą. Žinoma, oponentas pasakytų, kad pastaruoju metu beveik nėra šalies, kur vaikui nebūtų sudaromos sąlygos pasirinkti bent dalį ugdymo turinio. Tai tiesa. Tačiau, kas gali laiduoti, kad toks pasirinkimas yra tikslingas, gerai apgalvotas ir pan. Prieštaringai vertintą profilinį mokymą Lietuvos bendrojo ugdymo įstaigose nuo 2007 metų pakeitė ne tokia griežta sistema, net 40 procentų mokomųjų dalykų moksleiviai jau gali rinktis savo nuožiūra. Pagal naują nuostatą pagrindinio ugdymo programą baigęs mokinys pirmiausia turi pasirinkti ne profilį, o mažiausiai

devynis bendrojo lavinimo branduolio dalykus bei beveik antra tiek dalykų iš pasirenkamųjų sąrašo.

Kita nesėkme galima įvardinti tai, jog tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje iki šiol nepavyko laiduoti visiems vienodai kokybiško išsilavinimo. Nepaisant to, kad sąlygiškai minėtos šalys nėra didelės, tačiau socialinės izoliacijos laipsnis miestuose bei kaimiškose vietovėse itin įvairuoja. Daugeliu atveju švietimo įstaigų finansavimas priklauso nuo savivaldybių, kaip šių įstaigų steigėjų, pajėgumų skirti būtinus išteklius. Tai neabejotinai blogina švietimo kokybę apskritai. Lietuvoje daugelyje kaimiškųjų vietovių vidurinės mokyklos transformavosi (ar priverstinai buvo transformuotos) į pagrindines, o buvusios pagrindinės arba uždarytos, arba reorganizuotos į pradines mokyklas. Ir to negalima paaiškinti vien demografiniais argumentais, kaip pvz., mažėjančiu besimokančiųjų skaičiumi. Juk mažėjant moksleivių skaičiui, su tais pačiais resursais įmanoma suteikti kokybiškesnį išsilavinimą, investuoti į mokytojų kvalifikacijos kėlimą ir t.t. Modernių technologijų atsiradimas, klasių mažėjimas sudaro sąlygas kiekvienam vaikui individualizuoti ugdymo planą, mokytis jam pagal savo tempą ir stilių. Šiuo metu daugelyje pasaulio šalių linkstama būtent į mokymo individualizavimą. Lietuvoje kaip ir daugelyje sričių, taip ir švietimo sektoriuje labiau pasikliaujama deklaracijomis, prioritetų aiškinimusi ir t.t. Noriu paminėti JAV patirtį. Čia net nesiginčijama dėl prioritetų, o stengiamasi juos įrodyti rezultatais. Ir tuomet visiems tampa viskas akivaizdu. Lietuva, besiginčydama dėl prioritetų, praktiškai praranda gambiausią jaunimą, nes pastarieji išvyksta studijuoti į užsienio universitetus. Tikėtis, kad jie grįš, daugiau negu naivu. Ne vienas atliktas tyrimas rodo, kad vidutiniškai tik apie 12 proc. turi nuostatą reemigruoti. Visi kiti arba turi aiškia nuostatą likti užsienio šalyje, arba turi itin rimtų abejonių dėl grįžimo tikslingumo. Kad ir kaip būtų skaudu, tačiau yra daugybė požymių, kad Lietuva gana sparčiai tampa „surogatine“ tėvyne, kur gaunama pilietybė, įgyjamas išsilavinimas, kaip pagrindas tolesniam dalyvavimui turtingoje ir beveik neribotoje pasaulio darbo rinkoje. Jokios protų susigrąžinimo strategijos to proceso nepakeis, nes paprasčiausiai Lietuvos universitetuose jiems nėra nei darbo vietų, nei padoraus atlyginimo. A.Kazlauskienės atlikti tyrimai (2006, KTU) parodė, kad šalia tokių emigracijos motyvų kaip darbo užmokestis, patrauklios darbo sąlygos ir t.t., respondentai nurodo, kad jų Lietuvoje netenkina biurokratinės, korumpuotos, klaninės valdymo sistemos. O tai išties akivaizdu Lietuvos aukštojo mokslo sektoriuje. Dar daugiau, kol kas Lietuvoje niekas nedaro tyrimų, prognozių, kokios ūkio šakos bus plėtojamos per artimiausius 10-20 metų, kokių ir kiek specialistų reiks. Dauguma universitetų gyvena šia diena, siekdami kuo daugiau „sumedžioti“ studentų, kurie atneša pinigus. Galima oponentuoti, kad kuriamos plėtros strategijos, tačiau jos dažniausiai tik „popierinės“. Ne taip lengva atprasti (ypač vyresniajai kartai) nuo dvilypumo ar net trilypumo – vieną galvoti, kitą kalbėti, trečia daryti. Neišvengiamai būtini konceptualūs, atsakingi ir skaidrūs politiniai sprendimai, nes Lietuvos mokesčių mokėtojai ne tam moka mokesčius, kad už tuos pinigus būtų parengti specialistai užsienio šalims.

Negatyvų poveikį švietimui turi ir didžiulė konkurencija visuomenėje, tėvų spaudimas vaikams. Dažni atvejai, kuomet tėvai iš vaikų reikalauja ne pagal jų galimybes. Kur kas svarbesnis tampa formalus išsilavinimas ar formaliai įgytas aukštosios mokyklos diplomas. Neigiamai, mano manymu, Lietuvoje veikia ir bendra priėmimo į aukštąsias mokyklas tvarka. Visos Lietuvos aukštosios universitetinės mokyklos yra susijungusios į asociaciją bendram priėmimui organizuoti. Daugybė jaunuolių meta studijas dėl to, kad neteisingai pasirinko ir jiems tai nepatinka. Juk keletą metų, kol, ši tvarka egzistuoja Lietuvoje, prašyme buvo galima nurodyti net 20 studijų programų. Tai akivaizdžiausia loterija. Atsitiktinio įstojimo rezultatai nėra itin džiuginantys. Statistika rodo, kad jaunimo pasirinkimai neretai būna neadekvatūs nei jų interesams, nei galimybėms. Vidutiniškai kasmet iš aukštųjų bei profesinių mokyklų iškrinta daugiau nei 20 tūkst. asmenų. Pavyzdžiui, 2003/2004 studijų metais iš 10 tūkst. Lietuvos gyventojų 378 buvo universitetinių studijų studentai. Pagal LR Švietimo ir mokslo ministerijos turimą statistiką, daugiau nei 70 proc. vidurinį išsilavinimą įgijusio šalies jaunimo tais pačiais metais tęsia mokslą aukštosiose mokyklose (iš jų 44 proc. – universitetuose, 28 proc. –

kolegijose)/<http://www.smm.lt/>. Taigi, iš vienos pusės nuolat didėja studentų skaičius, iš kitos – neįmanoma laiduoti reikiamo finansavimo, todėl nukenčia studijų kokybė. Tenka sutikti su Vilniaus universiteto rektoriaus nuomone, kad, jei į universitetus patenka daug žmonių, kurie studijuoja bet ką ir be motyvacijos, tai logiška, kad jie negali kokybiškai studijuoti (Juodka B., <http://www.balsas.lt/naujiena/114999>). Tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje bei Estijoje sparčiai daugėja įvairaus rango ir išsilavinimo vadybininkų, tačiau lygiai taip pat sparčiai mažėja kvalifikuotų darbininkų. Tai akivaizdi švietimo politikos nesėkmė.

Rimta švietimo politikos nesėkmė kai kuriose postsovietinėse šalyse galima laikyti mokytojų socialinio statuso problema. Nors švietimas tiek Latvijoje tiek Lietuvoje laikomas prioritetine sritimi, mokytojų atlyginimai išlieka gana menki. Tai neskatina, kad į mokyklas ateitų kvalifikuoti specialistai. Mokytojai priversti imtis pusantrą karto ar dvigubai didesnio darbo krūvio, jiems nelieka laiko kvalifikacijos kėlimui, profesiniam tobulėjimui. Jau keletą pastarųjų metų minėtose šalyse nerimsta mokytojų profesinės sąjungos. Periodiškai kyla protesto bangos, įvairaus pobūdžio streikai, tačiau esminių politinių sprendimų nematyti. Buvusi švietimo ir mokslo ministrė R.Žakaitienė net nebandė šios problemos spręsti. Pats faktas, kad mokytojai priversti streikuoti yra švietimo sistemos prastos būklės diagnozė. Nuolatos didinama mokytojų atsakomybė, daugėja įvairių pareigų našta, tik mokytojų teisės gerokai pamirštos – teisė dirbti saugioje aplinkoje, teisė gauti kvalifikaciją ir socialinį statusą atitinkantį atlyginimą ir t.t.

Ypatingo dėmesio ir aštrių diskusijų sukėlė aukštojo mokslo reforma. Įstatymų projektai guli valdininkų stalčiuose, įtakingos interesų grupės siekia tik sau palankių reformų. Prastą aukštojo mokslo būklę rodo ir tai, kad universitetuose vienas po kito kyla įvairaus masto skandalai, studijų kokybė tendencingai smunka, dėstytojai beveik neturi galimybių kelti kvalifikaciją, vykti į stažuotes ir panašiai. Yra pavyzdžių, kad net produktyviai dirbantiems kai kurių universitetų mokslo centrams per metus skiriama tik 250 litų komandiruočiams. Kita vertus, universitetai tapo gana uždaramis institucijomis, kur neretai galioja tik „savo dvarelis“ principai. Tereikia prisiminti, kaip kai kurie universitetai itin ilgai nesugebėjo išrinkti rektoriaus. Apie tai rašė Lietuvos žiniasklaida. Nesigilinant į detales akivaizdu, kad pati rektoriaus rinkimo (o neretai ir „skyrimo“) procedūra yra nedemokratiška. Ar galima pavadinti tokią procedūrą rinkimais, kai tėra tik vienas kandidatas, dėl kurio seniausiai buvo susitarta tam tikrų interesų grupių? Problemas bandoma pridengti įvairiais autonomijos argumentais. Kodėl bijomasi, kad universiteto vadovą rinktų visa akademinė bendruomenė atviruose ir sąžininguose rinkimuose, kaip tai praktikuojama daugelyje Vakarų šalių universitetų. Neseniai buvo „perrinkti“ Vilniaus pedagoginio ir Klaipėdos universitetų rektoriai, daugiau kandidatuoti niekas nesiryžo, nes rezultatas iš esmės buvo žinomas iš anksto. Bandytas prisidengti socialiniais partneriais yra niekas kitas kaip demokratijos imitavimas. Kas paneigs, kad neretai vadinamieji socialiniai partneriai nėra susiję įvairiais asmeniniais, finansiniais ar kitokiais ryšiais su aukščiausia aukštųjų mokyklų vadovybe? Pastarosiomis savaitėmis vykstanti švietimo ir mokslo ministro skyrimo epopėja akivaizdžiai parodo, kad nėra jokio elementaraus padorumo. Kandidatas į ministrus A.Monkevičius po susitikimo su prezidentu V.Adamkumi labai greitai pakeitė nuomonę dėl aukštojo mokslo reformos. Gana taikliai savaitraštis „Dialogas“ tokius asmenis pavadino „galimybių menininkais“ (Dialogas, Nr. 21, 2008). Tokie veiksmai tik dar kartą patvirtina, kad vienaip kalbama rinkėjams, kitaip – universitetų rektoriams, dar kitaip – studentams. Baisiausia tai, kad tokia „akrobatika“ vadinama tiesiog normalia politika ir pateikiama tautai kaip savaimė suprantamas dalykas ir sektinas pavyzdys. O tuo tarpu esminė aukštojo mokslo reforma net nepradėta. Ir toliau Seimo nario gaunamas atlygis yra dvigubai (o gal ir daugiau) didesnis nei universiteto profesoriaus. Pastarųjų atlyginimai yra vieni iš mažiausių tarp trijų Baltijos valstybių ir t.t. Jaunų žmonių (iki 35-erių metų), turinčių mokslinį laipsnį tėra vos keletas procentų ir šis skaičius neturi ryškios tendencijos didėti. Net kaimyninė, vadinamojo diktatoriaus valdoma Baltarusija, jaunų žmonių, siekiančių mokslinės karjeros problemas sprendžia ryžtingai. Ten vadinamieji aspirantai gauna gana solidžias stipendijas.

Suprantama, aukštojo mokslo sektoriuje ne tik nesėkmės. Kaip sėkmę reiktų įvardyti galimybes dalyvauti tarptautinėje mokslo erdvėje. Aktyviam ir gabiam mokslininkui tokios galimybės yra, nors dažnai tai nėra lengva. Dauguma tarptautinių mokslo programų ir projektų sudaro sąlygas tobulėti, kelti kvalifikaciją, pristatyti pasauliui Lietuvos mokslo pasiekimus ir t.t. Gaila tik, kad tokia veikla neretai lieka asmeniniu atskirų mokslininkų reikalu.

Džiugu tai, kad visos trys Baltijos šalys glaudžiai bendradarbiauja švietimo ir mokslo politikos srityje. Naujausia statistika ir tyrimai rodo, kad Estijos mokslievių pasiekimai smarkiai pralenkė Lietuvos ir Latvijos mokinių pasiekimus. Latvijoje visoms mokykloms, kuriose yra 10-12 klasės, nupirka visiems gamtos mokslams reikalinga nauja laboratorijų įranga. Tai itin sveikintinas politinis sprendimas. Per pastaruosius 15 metų buvo stebimas gamtamokslinių disciplinų populiarumo mažėjimas, kas ir dabar, ir ateityje turės tik neigiamas pasekmes. Lietuvai taip pat labai aktualu sutvarkyti mokyklų tinklą ir aprūpinti mokyklas. Tačiau susirūpinimą kelia tai, kad neretai nepagrįstai uždarnos mokyklos turinčios mažai mokslievių. Mokslievių mažėjimas nėra svarbiausias argumentas priimant sprendimą apie mokyklos uždarymą. Daugeliu atvejų, ypač kaimiškose vietovėse, tokios mokyklos yra vieninteliai švietimo ir kultūros židiniai. Taigi, Baltijos šalių švietimo erdvė daugiau ar mažiau yra panaši. Tikėtina, kad glaudus bendradarbiavimas švietimo ir mokslo politikos srityje išliks ir ateityje. Trijų Baltijos šalių švietimo ir mokslo ministrai reguliariai susitinka, aptaria švietimo sistemos pasiekimus kiekvienoje iš Baltijos šalių.

Vietoj epilogo

Glaustai aptarta švietimo sėkmių ir nesėkmių problematika. Net ir toks trumpas žvilgsnis turėtų paskatinti sėkmės ir nesėkmės fenomenus švietime paanalizuoti kur kas giliau. Akivaizdu, kad daugelis nesėkmių užprogramuotos praeityje ir tai galima laikyti tendencija. Daug ką programuojame dabar, programuojame visuomenės ateitį. Kas tai – atsitiktinumas ar tendencija? Tikriausiai ir viena, ir kita. Sinergetiniu požiūriu atsitiktinumas suprantamas kaip kūrybiškas konstruktyvus pradas. Kalbant apie švietimą dažniausiai tai turi pozityvų atspalvį. Tai jėga, skatinanti švietimo sistemos organizuotumo ir efektyvumo augimo tendencijas.

Šiandieninė ir ateities švietimo politika neabejotinai sietina su globalizacija ir sparčia kaita visuomenėje. Vyksta tikriausia informacinė revoliucija. Ir tai susiję ne tik su informacinių komunikacinių technologijų naudojimu. Natūralu, kad šalys, ketinusios pakeisti švietimo sistemas, o per jas ir visuomenę, turėjo gražių siekių. Kai kas pavyko, kai kas ne. Nepateisinama tai, kad per didelis noras kuo greičiau perimti Vakarų šalių patirtį užgožė vietinių problemų sprendimą. Kyla pagrįstas klausimas, ar mes dar turime savo mokslo ir švietimo politiką bei ateities projektą, ar viso labo tik sekame, kas vyksta Vakaruose, ir uoliai perimame blogiausia. Pats siekis keisti ir keistis yra sveikintinas. Drąsiai galima teigti, kad švietimas yra pajėgus keisti visuomenę. Tačiau ar pajėgūs politikai keisti patį švietimą ar bent sudaryti būtinas sąlygas švietimui keistis. Natūralu, kad atsiradus tam tikroms laisvėms vyksta įvairaus masto reformos. Jų daugėja, jos įvairėja ir t.t. Esminė problema išlieka – kaip susieti įvairius, jau seniai vykdomus švietimo reformos projektus į visumą, kaip pasiekti, jog jų vykdymas būtų geriau koordinuojamas, o tikimybė pasiekti gerų rezultatų maksimali. Pralaimėjimai, nesėkmės nėra amžini. Tai visuotiniai sisteminiai dėsniumai. Pats laikas išmokti švietimo nesėkmes valdyti, jas prognozuoti, iš jų mokytis.